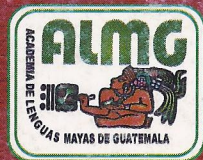

POPOL WUJ

Kaqchikel Cholchi'

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala

POPOL

WUW

KACCHIKEL CHOLCHI

POPOL

WUJ

KAQCHIKEL CHOLCHI'

KULB'IL YOL TWITZ PAXIL
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala -ALMG
Dirección Lingüística y Cultural -DILINC

K'AMÖL TAO B'EY :

Trinidad Matias Rafael Jiménez Camposeco
Nab'ey k'amöl b'ey

José Miguel Medrano Rojas
k'amöl b'ey samaj

Cruz Velásquez Mendoza
k'amöl b'ey pwäq

Aurelio Domingo Hurtado Montejo
k'amöl b'ey solchi'

SAMAJELA' :

K'AMÖL B'EY RICHIN RUQ'ASAXIK WUJ PA MAYA'
CH'AB'ÄL

Saq'ikan, Modesto Cresencio Baquix Barreno
k'amöl b'ey richin ruq'asaxik

Modesto Cresencio Baquix Barreno
k'amol b'ey richin ri samaj

MARCOS ARMANDO CALI SEMEYA
Q'asanela' tzi'

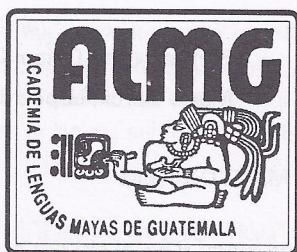
JUAN YOL GOMEZ
ORTENCIA SIMON
Nik'onela'

B'uk Keej
Nuk'unel wuj

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL
ACADEMIA DE LENGUAS MAYAS DE GUATEMALA

MAYA POPB'AL TI'
DIRECCION LINGUISTICA Y CULTURAL

KAQCHIKEL CHOLCHI'
COMUNIDAD LINGUISTICA KAQCHIKEL

POPOL
WUJ

POPOL WUJ

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala.
ALMG, 13 Calle 11-52 Zona 1, Guatemala, Guatemala, 2001.
Telefax. 2323404, 2329342, 2500213, 205711, 2207841.
e-mail: almg@terra.com.gt / DILINC@amigo.net.gt

K'AMÖL TAQ B'EY RICHIN RI KAOCHIKEL CHOLCHI'

- Nab'ey k'amöl b'ey: *Tz'unun Ya'*, María del Carmen Tuy Tocoeh
 Ruka'n k'amöl b'ey: María Esperanza Alicia Tuctuc Mux
 Ajtz'ib': Valerio Toj Cotzajay
 K'amöl b'ey pwäq: Arnulfo Axpuc Martínez
 Nab'ey to'onel: Oswaldo Ajzalan Morales
- Ruka'n to'onel: Santiesteban Chicol Gómez
 Rox to'onel: María García López de Rodriguez

MATYOXINEM

- Chi re ri loq'ölaj Ajaw ruma xuya' ri na'oj chi rub'anik re samaj re.
 Chuqa' chi ke ri winaqi' ri xeto'on chi runik'oxik re samaj re:
 Kaqtijax, Anastasio Guarcax y Guarcax
 Aq'ab'al, Audelino Sajbin Barreno
 Ixchel, María Eugenia Esquit
- Juan Demetrio Sicajol Pérez
 Hugo tiladelfio Sotz Gómez

OKB'AL TZIJ

Ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil ntajin nizamäj pa ruwi' rutenmexik rukolik, chuqa' rutraluxik ri rokisaxik ri Maya' ch'ab'äl wawe' pa Iximulew.

Ronojel k'a re samaj re' nib'an richin chi k'oj ta jun q'ij tz'aqät ta nqab'an chi re ruch'ab'exik chuqa' ri rutz'ib'axik, richin k'a ke ri' nb'eqila' ta ri kinqinem ri Maya' ch'ab'äl. Ruma k'a ri' ruk'in ronojel qak'u'x nqaya' apo chi iwe wakami re jun utziläj qawuj re kitz'ib'an kan ri qati't qamama', re wuj re' tz'ib'atäl kan pa K'iche' ch'ab'äl.

Ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil xumäy chi janila k'atzinel chi ri qach'alal kaqchikela' k'oj ta re wuj re' pa kich'ab'al, ruma k'a ri' xuq'axaj pa Kaqchikel ch'ab'äl.

Re utziläj qawuj re' rub'ini'an "Popol Wuj", wawe' k'a e yakäl kan e tz'ib'atäl kan ri Maya' na'oj kichajin ri qati't qamama' pa ruwi' ri k'aslem, pa ruwi' ri kamik, pa ruwi' ri utzil chuqa' pa ruwi' ri itzelal, k'oj ri na'oj pa ruwi' rutz'ukik rawexik ri kik'aslem ri nab'ey taq winaqi' ri e nab'ey qate'qatata' rixetz'aq kuma ri Ajawa', chuqa' nqil chupam re loq'oläj wuj re' achike rub'eyal xetz'ukutäj pe ri k'ichelaj, ri chikopi', ri ixkanul, ri palow, ri juyu', ri taq'aj.

Ri na'oj k'oj chi rupam ri Maya' b'anob'äl man junam ta ruk'in kina'oj ri ch'aqa' chik winaqi' chi ruwäch ruwach'ulew, pa kaxlan na'oj xb'an kib'anik ri nab'ey taq winaqi' xa ruk'in jun rutzij xub'ij ri Ajaw, pa Maya' na'oj man ke ta re'. Ri popol Wuj nutzijoj chi qe chi ri Ajawa' xetzijon, xkiya' chi kiwäch, xkitun ri kina'oj, kan ke wi ri', ri kisamaj k'arunaj üt z xel chi kiwäch k'a pa rukaj mul tz'aqät xel ri kisamaj.

Nutzijoj chuqa' chi rupam re qawuj re' chi pa rutikirib'al pe ri k'aslem k'oj ri itzelal chuqa' ri utzil, nutzijoj chi qe achike rub'anikil ri utzilal xch'akon pa ruwi' ri itzelal. Pa ruk'isib'äl nutzijoj jub'a' chi qe ri kik'aslem ri qach'alal K'iche'a' chi ruxe' kan kipetik ri kaxlani' wawe' pa Iximulew.

K'iy k'a ri na'oj, kiy k'a ri etemab'äl tikirel nqelesaj chi rupan re jun loq'oläj qawuj re', nqarayb'ej k'a chi töq ri kaqchikela' xtikisik'ij rupam, xtikisöl ta rij, xtikiqu' ta rij, xtilik ta ri etamab'äl ri yakon kan chi rupam ri kitzij ri qati't qamama'.

Nqak'awumaj chi ke konojel ri winaqi' xe'ok chi rupam ri samaj xrajowaj pe ri ruq'axaxik pa Kaqchikel ch'ab'äl chuqa' chi ke konojel ri winaqi' ri xenik'on rupam.

RUSOLIK SAMAJ

Nab'ey taq tzij	
Rusolik samaj	·
Nab'ey Tzij: Rutikirib'äl ruxe'el ri Popol Wuj	∴
Ruka'n Tzij: Rutz'ukik ri kaj, ulew	
Rox Tzij: Kitikik, kitz'ukik ri chikopi'	∴
Rukaj Tzij: Ri nım q'eqäl q'ol	·
Ruwo' Tzij: Runimil, ruq'aq'al ri Wuqu' Kaqix	∴
Ruwaq Tzij: Ri Sipaknay, Ka'i' Raqän, ri kichaq' ki'	· ∅
Ruwuq Tzij: Kib'anob'äl ri Jun Ajpub', Ixb'alamkej	· ·
Ruwaqxaq Tzij: Rub'anob'äl ri Sipaknay	· ∴
Rub'elej Tzij: Ruch'akatajik ri Sipaknay	· ∴
Rulaj Tzij: Ri rub'anob'äl, ruch'akatajik ri Ka'i' Raqän	·
Rujulaj Tzij: Ri Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub' kichaq' ki'	· ∴
Rukab'laj Tzij: :Ruk'ayewal ri Xib'alb'ay	· ∴
Roxlaj Tzij: Ri q'opoj Xkik'	∴ ·
Rukajlaj Tzij: Rutz'aqat ruk'aslem ri Xkik'	∴
Ruwolaj Tzij: Ri kalaxik ri yoxi' Jun Ajpub', Ixb'alamkej	∴ ∴

- Ruwaqlaj Tzij: Ri Jun Ajpub', Ixb'alamkej : :||
- Ruwuqlaj Tzij: Ri oyonen pa Xib'alb'ay : :|||
- Ruwaqxaqlaj Tzij: Ri b'enan pa Xib'alb'ay : :⊙
- Rub'elejlaj Tzij: Rutijob'al je' Xib'alb'ay : : :
- Rujuk'al Tzij: Ri julëy chik rutojtob'al Xib'alb'ay : : |
- Nab'ey Rukak'al Tzij: Ri ch'akonik pa jom : : ||
- Ruka'n Rukak'al Tzij: Ri rayib'en kamik : : ||
- Rox Rukak'al Tzij: K'astajib'al : : |||
- Rukaj Rukak'al Tzij: Ri jotolen b'enam pa raxatzel : : |||
- Ruwo' Rukak'al Tzij: Pan Paxil, Kayala' : : ·
- Ruwaq Rukak'al Tzij: B'alam Ki'tze', B'alam Aq'ab',
Majukutaj, Ik' B'alam : : :
- Ruwuq Rukak'al Tzij: Kaj Paluna, Chom Ya', Tzunün Ya',
Kaqix Ya' : : :
- Ruwaqxaq Rukak'al Tzij: B'enan, tzolijnen Pa Tulan
Siwan, Wuqu' Pëk, Wuqu' Siwan : : |
- Rub'elej Rukak'al Tzij: Ri loq'oläj q'aq', ri ajawaren k'ojlemal : : ||
- Rulaj Rukak'al Tzij: Ri k'awomabäl : : ||
- Rujulaj Rukak'al Tzij: Oyob'eniik k'u'x : : |||

Rukab'laj Rukak'al Tzij: Pa Tojil, Awilix, Q'aq' Witz	∴ ∥∥
Roxlaj Rukak'al Tzij: Ri ralaxib'äl ri q'ij	∴ ∥∥
Rukajlaj Rukak'al Tzij: Rurayib'äl kik'u'x ri Tojil, Awilix, Q'aq' Witz	·
Ruwo'laj Rukak'al Tzij: Ri kik' kotz'i'j	∴
Ruwaqlaj Rukak'al Tzij: Kitaqchi'inik ri Ixtaj, Ixpuch'	∴
Ruwuqlaj Rukak'al Tzij: Runuk'ik ri lab'al	∥
Ruwaqxaqlaj Rukak'al Tzij: Ruchajixik ri k'ox tun	∴∥
Rub'elejlaj Rukak'al Tzij: Ruk'isib'äl taq kib'anob'äl ri nab'ey taq te' tata'	∥∥
Rukak'al Tzij: Rusipanik ruk'awomab'äl ri Nakxit	∴∥∥
Nab'ey Roxk'al Tzij: Rutz'ukik Chi Ismachi'	· ₤
Ruka'n Roxk'al Tzij: Rutikik ri Q'uma'r Ka'aj	· ∴
Rox Roxk'al Tzij: Ri Ajaw Q'uu' Kumätz	·
Rukaj Roxk'al Tzij: Kib'i' ri nima'q Ajawa'	· ·
Ruwo' Roxk'al Tzij: Ri utziläj taq rutzij runa'oj ri tinamit	· ∥
Ruwaq Roxk'al Tzij: Kimi'al kik'ajol ri Ajawa'	· ∴∥
Ch'uticholtzij	· ∴∥∥

Nab'ey Tzizj

Rutikirib'äl ruxe'el ri Popol Wuj

- Ja re' ruxe' ri ojer taq tzizj ri xek'ulwachitäj wawe' pa ruwach'ulew **K'iche'** rub'i'.
- ∴ Chere' xtiqatz'ib'aj wi, xtiqatikib'a' wi ri ojer taq tzizj, ri rutikirib'äl, ri ruxe' ronojel ri xb'an pa **K'iche'** tinamit, kamaq' ri k'iche' winäq.
- ∴ Wawe' k'a xtiqak'am pe ruk'utik, ruq'alajirisaxik, rutzijoxik chuqa' ri awexab'äl, saqirib'äl ruma ri **Tz'aqol**¹, **B'itol**², ri **Alom**³, **K'ajolom**⁴ kib'i'. Ri **Jun Ajpub' Wuch'**, **Jun Ajpub' Utiw**, ri **Saqinim Aq**⁵, **Saqinim Sis**, ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**, ri **Ruk'u'x Choy**, **Ruk'u'x Palow**, ri **Ajrxaläq**, **Ajrxasel**⁶.
- ∴ Chi rucha'xik, rachib'ixik, rachtzijoxik kij ri **lyom**⁷, **Mamom**⁸, ri **Xmukane**, **Ixpiyakok** kib'i'. Ri **Matzenel**, **Kuchunel**, ri **Kamul lyom**, **Kamul Mamom** xe'ucha'ex⁹ pa k'iche' taq tzizj. Ja ri töq xkitzizjoj kan ronojel ri chi saqil k'ojlem, chi saqil tzizj xkib'an.
- | Chere' xtiqatz'ib'aj chi rupam kaxlan tz'ib'anik chik, pa kristyan ruq'ijul chik xtiqelesaj rutzizjol ruma man k'oj ta chik ri tz'etb'äl, ri **Popol Wuj**, ape' nilitäj wi rusaqil ri k'aslemal töq xpe juk'an ya', juk'an palow, rutzijoxik gamujal, rutz'etb'äl saqak'aslem. Keri' xe'ucha'ex.
- | K'oj wi kan ri nab'ey ruwujil, ri ojer tz'ib'an ruwäch, xa ewatäl, yakäl k'a chi ruwäch ri ajch'ob'oj. Nim rub'anik, nim rutzijoxik k'a töq xk'achöj, töq xnuk'utäj ronojel ri kaj, ulew, rukaj tz'ukuxik, rukaj xukutil, retaxik, rukaj che'exik¹⁰. Ri rumejk'amaxik¹², ruyuqk'amaxik¹² chi rupam kaj, chi rupam ulew. "Kajtz'uk, kajxuküt" xb'ix kan chi re ruma ri **Tz'aqol**, **B'itol**, ri **Ruchuch**¹³, **Ruqajaw**¹⁴ ri k'aslem, winaqirem, ri uxlanel, k'u'xlanel, ri alal richin, k'u'xla'al richin ri saqil, amaq'il, ri saqilal, saqil k'ajol, ri ajch'ob'oj, ajna'oj chi re ronojel ri k'oj pa ruwi' ri kaj, ulew, ri choy, palow.

Ruka'n Tzìj

Rutz'ukik ri kaj, ulew

- ∴ Ja' re' rutzijoxik wawe': k'a silan, k'a tz'iran, k'a si'il, k'a chamäl, k'a timalin, k'a tolan rupam ri kaj.
- ∴ Ja k'a re' ri nab'ey taq tzìj, nab'ey taq ch'ab'äl: man jani wi jun winäq, jun chiköp, tz'ikin, kär, täp, che', ab'äj, jül, siwan, k'im, k'echelaj, xa xe wi kaj ri k'oj.
- ∴ Man q'aläj ta ri ruwäch ulew, xa xe remël ri palow chi ruwäch chi rupam ri kaj.
- ∥ * Man jun nuk'un, niq'ajan, man jun nisilon, nisik'in pa rujamalil ri kaj.
- ∥ Man jun chuxtäq k'o, pa'al ta. Choj remël ri ya', si'il ri palow, xa xe remël, man jun chuxtäq k'oj ta.
- ← Ronojel tolan rub'anon, xa xe q'equ'm, aq'a' rub'anon.
- ∴ Xa xe ri **Tz'aqol**, **B'itol**, ri **Tepew**, **Q'uuq' Kumätz**, e **Alom**, **K'ajolom** pa saqtetöj ya'
- ∴ e k'oj wi. E matzäl pa kisumal q'uuq', pa niraxrojin kij. Ke re' rub'ini'an ri **Q'uuq' Kumätz**. E nima'q taq etamanela', e nima'q taq ajna'oj pa kik'ojlemal. Kan qitzij na wi e achi'el ri e k'oj pa kaj, e k'oj pa **Ruk'u'x Kaj**, ja k'a re' ri **Kab'awil**¹⁵ kib'i'. Xe'u cha'ëx.
- ∴ Ja ri' töq xpe k'a ri rutzij chere', xulqa k'a kuk'in ri **Tepew**, **Q'uuq' Kumätz** wawe' pa q'equ'mal, pan aq'ab'äl. Xch'o'n, xtzijon kuk'in ri **Tepew**, **Q'uuq' Kumätz**.
- ∴ * Xech'o'n k'a. Ja ri' töq xenojin k'a, ja ri' töq xech'ob'on, xketamaj k'a kiwäch, xkijunamaj kitzij, kina'oj. Ja k'a ri' töq xsaqirisan pe.
- ∥∥ Ja ri' töq xkik'u'xla'aj ki'. Xa xe k'a ri saqil k'oj töq xk'ulun pe ri winäq. Ja ri' töq xkina'ojij rutz'ukik, ruwinaqirisaxik ri che', k'am, rutz'ukik ri k'aslem, winaqiren pa q'equ'mal, pan aq'ab'äl ruma ri **Ruk'u'x Kaj**, **Jun Raqän** rub'i'.

- ||| Jun Raqän ri nab'ey. Ri ruka'n **Ch'i'p Kaqolajay**. Ri rox chik, **Räx¹⁶ Kaqolajay**. Chi e oxí' e **Ruk'u'x Kaj**.
- ||| Ja ri töq xetoqa kuk'in ri **Tepew, Q'uuq' Kumätz**, ja ri' töq xena'ojin pa ruwi' jun ch'ajch'öj k'aslem: –¿achike ta k'a rawexaxik xtiqab'än richin xtoqa ri tzuquy qichin, ri iliy qichin?
- ||| Ke ri' töq xb'anatäj, ke ri' töq xna'ojitäj: –¡xa xtuch'är ta k'a ri' ri ya'! ¡Xa xtijamatäj ta k'a! ¡Tiwinaqir k'a pe ruwäch ri ulew! ¡Xtunük' ta k'a ri'! ¡Ch'ajch'oj ta xtub'än! ¡Taläx k'a, tisaqirisan k'a ri kaj, ulew! ¿La manäq ta k'a ruq'ij rub'anikil rij ri qatz'aq, qab'it? Kewinaqir k'a ri winäq tz'aq, winäq b'it–
- § ke k'a ri' xkib'ij. Jari' töq xwinaqir ri ulew kuma rije'.
- • Xa ruk'in kitzij xk'oje' ri ruwinaqirik. Xwinaqir ri ulew. –¡Ulew!– xecha', pa jun anin merwäch xwinaqir.
- : Ke k'a ri' xa sutz', xa moyew ri ruk'ojlem ruwinaqirem. Xoqa, xb'ek'ulun pe pa ya' ri juyu', pa juyik' xe'ok el nima'q taq juyu'.
- : Xa ruk'in kinawal, xa ruk'in kipusil xk'achöj, xb'anatäj wi runa'ojixik ri juyu', taq'aj, pa juyik' xb'anatäj kik'iyirik, kiwinaqirik ri k'isis, ri chäj chi ruwäch ulew.
- : K'a ri' k'a xkikot ri **Tepew, Q'uuq' Kumätz**: –¡utziläj ri apeteb'äl rat **Ruk'u'x Kaj**! ¡Rat **Jun Raqän**! ¡Rat loq'oläj **Ch'i'p Kaqolajay**! ¡**Räx Kaqolajay**!
- | –Xutzir k'a ri qatz'aq, qab'it– xecha' k'a.
- • | Nab'ey k'a xwinaqir ri ulew, ri juyu', taq'aj. Xejaqalöx k'a kib'ey ri ya', k'a ri' xeb'e xeb'iyin chi kikojol taq juyu'. Choj ch'ob'ol xek'oje' wi ri ya', ja ri' töq xkik'ut ki' ri nima'q taq juyu'.
- : | Ke k'a re' rutz'ukik ri ruwäch ulew töq xwinaqirisäx kuma ri **Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew** xkitzijoq k'a rij. Ke k'a re' nab'ey xkina'ojij ruk'olik ri kaj, ka ri' ri ruwäch ulew ri k'oj chi rupam ri ya'.

- ∷ Ke k'a re' runojixik töq xkinük', töq xkich'öb' rutzil ri xb'anatäj kuma rije'.

Rox Tzij

Kitikik, kitz'ukik ri chikopi'

- ∷ Ja re' töq xena'ojin chik xkib'än, xkitik ri ruchikopil juyu', ri e chajiy k'echelaj, ri jalajöj ruwinaqil juyu': ri Kej¹⁷, tz'ikin, köj, b'alam, kumätz, sochöj, k'anti', chajiy k'am.
- ∷ Xkib'ij k'a ri **Alom, K'ajolom**: –ǰxa tz'iran, timalin ruxe' taq che', taq k'am? Xa k'atzinel chi tik'oje' chajiy kichin–
- ∷ Xecha' k'a. Ja ri' töq xkina'ojij, xkitzijoj. Pa juyik' k'a, pa merwäch xewinaqir ri Kej, ri tz'ikin. Ja k'a ri' töq xsipäx ri kachoch ri Kej, ri tz'ikin:
- ∷ –rat Kej: pa taq raqän ya', pa taq siwan xkawär wi, chere' xkak'oje wi, pa taq k'im, pa taq q'ayis, pa k'echelaj xtiwalaj wi iwi'. Kajkäj k'a ib'inib'äl¹⁸, ichakalib'äl xtik'oje' – xe'ucha'ex.
- ∷ K'a ri' xk'ut kachoch ri ch'uti'n taq tz'ikin, nima'q taq tz'ikin. –Rix tz'ikina' pa ruwi' taq che', pa ruwi' taq k'am, sibäq', chi ri' yixb'e'achochin wi, yixb'ejayin wi. Chi ri' xkixpuqan wi, xtikiraj iwi'¹⁹ chi kiq'a' ri che', chi kiq'a' ri k'am–
- ∷ Xe'ucha'ex kan ri Kej, ri tz'ikin. Jari' töq xkib'än kib'anoj, konojel xkik'ul kiwarab'äl, kiyakalib'äl. Choj xok kachoch chiköp ri ulew xuya' ri **Alom, K'ajolom**, üt xikib'an konojel ri Kej, ri tz'ikin.
- ∷ Jari' töq xe'ucha'ex chik k'a ri Kej, ri tz'ikin ruma **Tz'aqol, B'itol, Alom, K'ajolom**:
- ∷ –ǰkixch'o'n k'a, kixsik'in k'a! ǰKixq'ajan k'a, tiraqa' ichi'! ǰKixch'o'n k'a chi ijujunal, pa taq molaj, pa taq tzob'aj!– xe'ucha'ex ri Kej, tz'ikin, köj, b'alam, kumätz.

- :|| –jTib'ij k'a ri qab'i', kojikajarisaj²⁰ röj ite', röj itata'! jKe re' k'a rub'ixik ri qab'i' xtib'ij: **Jun Raqän, Ch'i'p Kaqolajay, Räk Kaqolajay, Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew, Tz'aqol, B'itol, Alom, K'ajolom!** jKixch'o'n, tiya' qaq'ij, kojiq'ijela'!– ke k'a re' xb'ix chi ke.
- :|| Choj k'a xewitz'iwot, man k'a xutzir ta xech'o'n achi'el ri winäq, xa xe xewech'ëch', xa xeqerelöj, xa xejaq'on. Man xwachin ta ruwäch ri kich'ab'äl, xa jalajöj k'a kich'ab'äl xkokisab'ej chi kijujunal.
- :|| Ja ri' töq xkak'axaj ri **Tz'aqol, B'itol** chi choj xewitz'iwot, chi man xutzir ta xech'o'n. Xkib'ij k'a chi kiwäch: –man xutzir ta rub'ixik ri qab'i' ruma röj ri öj kajtz'aq, öj kajb'it, re' man e ützt ta– xecha' chi kiwäch ri **Alom, K'ajolom.**
- :| Xa ke k'a re' xe'ucha'ëx chik: –xa xkixjalatäj ruma man xixutzir ta, man xixch'o'n ta, wakamin k'a xqajäl qatzij. Ri iway, iq'os, iwarab'äl²¹, ik'ojlib'äl, xa chi ri' xkixwachin wi, pa taq siwan, k'echelaj ruma man xutzir ta ri qaq'ijeloxik, man xojinataj ta.
- • –Xa k'a e k'oj k'a xkeya'on qaq'ij, xa xkeqab'än chik ri e nimanel qichin. Rix tik'ama' pe ri ipatan, ri iti'ojil. jKe ri' tib'an!
- : Ja k'a re' tipatanij xe'ucha'ëx töq xepixab'äx ri ch'uti'n taq chiköp, nima'q taq chiköp ri e k'oj chi ruwäch re ruwachulew.
- : Ja ri' töq xkitij chik kiq'ij, töq xkitojtob'ej chik k'a, xuraj k'a xkinük' chik kiq'ijilab'äl.
- : Xa man xq'ax ta chi kiwäch ri kich'ab'äl. Xa man xewachin ta, xa man jun xb'anatäj.
- | Xa ruma k'a ri' xchaqatäj²³ wi ri kiti'ojil, richin yetij, yekamisäx ri chiköp ri e k'oj wawe' chi ruwäch re ruwachulew.

- : | Ke k'a ri' rutojto**b'exik** chik ri winäq tz'äq, winäq b'it, kuma ri **Tz'äqol, B'itol, Alom, K'ajolom**.
- : | –Xa tiqatija' chik qaq'ij jun mul, xa nisaqirisan yan pe. ¡Tiqab'ana' k'a ri tzuquy qichin, iliy qichin!
- : || –¿Achike ta k'a xtiqab'än richin xkojsik'ix, xkojnatäx chi ruwäch ri ruwachulew? Xqatij yan qaq'ij chi kij ri nab'ey qatz'äq, qab'it. Man xutzir ta qaq'ijiloxik, qaq'alajirisaxik chi kiwäch rije'. Tiqatojto**bej** kib'anikil k'a ri winäq nimäy tzij, ya'öy qaq'ij, tuquy qichin. iliy qichin– xecha'.
- : || Ja re' rutz'ukik, rub'anik k'a. Ruk'in ulew, ch'ab'äq ri ruti'ojil xkib'än.
- : || Man üt**z** ta k'a xkitz'ët, xa niyoj**öj**, xa lub'ulik, xa tuk'utik, xa tuqutik, xa wuluwik, xa niq'umär. Man nusiloj ta rujolom²⁴. Xa tzalawäch, man nitzu'un ta chi rij. Pa rutikirib'äl xch'o'n, xa manäq runa'oj. Xa chi anin xtumär pa ya', xa man kow ta.
- : || Xkib'ij k'a ri **Ajtz'äq, Ajb'it**: –kan q'alälj wi chi man yeb'iyin ta, man yepuqan, ye'alan ta. Wakamin xa xe k'a ri na'oj nirajo' pa ruwi'– xecha'.
- : || Ja ri' töq xkiy**öj** chik k'a, xkiy**öj** chik ri kitz'äq, kib'it, k'a ri' xkib'ij chik: –¿achike ta k'a xtiqab'än chi re richin ta xtutzir, xtiwachin ri q'ijilol qichin, sik'il qichin?
- : || Xecha' töq xkina'oj**ij** chik. –Tiqab'ij chi ke ri **Xpiyako'k, Xmukane, Jun Ajpub' Wuch', Jun Ajpub' Utiw**. ¡Tiqatija' chik ruq'ijuxik, rub'itaxik!– xecha' chi kiwäch ri **Ajtz'äq, Ajb'it**. Ja ri' töq xkib'ij chi ke ri **Xpiyako'k, Xmukane**.
- : || K'a ri' xkib'ij chi ke ri e **Nachanela', Rati't Q'ij, Rati't Säq**. Xb'ix chi ke kuma ri **Tz'äqol, B'itol**, ke re' kib'i' ri **Xpiyako'k, Xmukane**.

- : ||| Xkib'ij k'a ri **Jun Raqän** ruk'in **Tepew**, **Q'uuq' Kumätz**. Ja re' xkib'ij chi ke ri e **Ajq'ij**, **Ajb'it** ri e **Nachanel**: –tikik'ulu' xa chuqa' tikikanuj, xa ach'el ta chik chi kib'anik ri qawinaq b'itoj, qawinaq tz'aqoj xke'el ri e tzuqüy, iliy qichin, xkojsik'ix ta, xkojnab'äx ta chuqa'.
- : ·||| –Kixok k'a pa tzijonen **Iyom**, **Mamom**, **Qati't**, **Qamama'**, **Xmukane**, **Xpiyako'k**. Nik'achöj ta chi iwäch töq xtiseqer pe, xkojsik'ix ta k'a, xkojloq'öx ta k'a, xkojnatäx ta k'a kuma ri winäq tz'aq, winäq b'it, winäq poy, winäq b'anon. ¡Ke ta k'a re' xtib'an!
- : ||| –Tik'utu' iwi' **Jun Ajpub' Wuch'**, **Jun Ajpub' Utiw**, **Kamul Alom**, **Kamul K'ajolom**, **Saqinim Aq**, **Saqinim Sis**, **Ajq'owal**²⁵, **Ajyamanik**, **Ajch'ut**, **Ajtz'aläm**, **Ajraläq**, **Ajrasasel**, **Ajq'ol**, **Ajtoltekat**, **Rati't Q'ij**, **Rati't Säq**. Xkixch'ab'äx kuma ri qatz'aq, qab'it.
- : ||| –Tiwob'aj ri ixim, ri tz'ite', xa xtib'anatäj, xa jeb'ël xtel ta rub'anikil ri qasamaj. Tiya' retz'ab'äl ruchi', ruwäch²⁶ – xe'ucha'ëx ri **Ajq'ija'**.
- : ||| K'ate xkiya' ruq'ijiloxik, rawob'axik chi ixim, chi tz'ite'. – ¡Q'ij! ¡b'it!– xecha' k'a ri **Jun Ati'taj**, **Jun Mama'aj** chi ke. Ja k'a re' ri **Mama'aj**, ja k'a re ri **Ajtz'ite'**, **Ixpiyakok** rub'i'. Ja k'a re ri **Ati'taj**, **Ajq'ij**, **Ajb'it**, chi raqän **Ixmukane** rub'i'.
- : ☉ Xecha' k'a töq xkitikib'a' ruwa q'ijunik: –¡xa xtiril k'a rub'eyal, xa xtiril k'a rusaqil! ¡Tib'ij, tikak'axaj na ri qaxikin ri ich'ab'äl, ri itzijob'äl! Xa tuk'ulu' ri' ri che', tajäx, tijös kuma ri **Ajtz'aq**, **Ajb'it**. Ja', ja re' ri e tuqüy . iliy qichin töq xtaawexäx, ri töq xtisaqirisan pe.
- : · –Rat ixim, rat tz'ite', rat q'ij, rat b'it ¡tatikirib'a' k'a ri apatan, asamaj!– xub'ij chik chi re ri ixim, tz'ite'. –¡Q'ij! ¡b'it! ¡Tasik'ij, taq'ijila' **Ruk'u'x Kaj**, man takajij man tatz'ila' ruchi', ruwäch ri **Tepew**, **Q'uuq' Kumätz!**

- ∴ : Xecha' tōq xkina'ojij k'a rilixik, rutzuxixik: –ja re' üt'z ta xtel rub'anik ri poy, ajan che'²⁷. Tich'o'n titzijon na k'a chi ruwäch ri ulew.
- ∴ : –jKe ri' tib'an!– xecha' k'a. Tōq xkib'ij xa pa juyik'²⁸ xk'achöj ri poy, ajan che'. Achi'el winäq xwachin, achi'el winäq xtzijon. Ja k'a re' ruwinaqil ruwach ulew.
- ∴ : Xeb'an k'a, xewinaqir k'a, xemi'alan, xek'ajolan ri poy, ajan che'. Xa manäq kik'u'x, manäq k'a kina'ojib'äl, chuqa' man xekinataj ta ri **Kajtz'aq, Kajb'it**. Xa loq' xeb'iyin, xa chöj xecha'kchotlan.
- ∴ | Man xkinataj ta chik ri **Ruk'u'x Kaj**. Ke re' k'a tōq xepaj ruma xemakun, xa jun rutojtob'exik, xa jun rutz'ukik xb'an chik. Kan pa rutikirib'äl man xech'o'n ta, xa chaq'ij kiwäch²⁹, xa b'ayab'äq kiq'a', kaqän, manäq kikik'el, kiti'ojil, manäq kitz'ojpil, kiq'anal, chaq'ij kiq'o'tz, ch'imo'y kiwäch, chuk'uchäq kiq'a', kaqän, tuk'utäq kiti'ojil, kib'aqil.
- ∴ | Ke k'a re' tōq man xechojmitäj ta chik chi ruwäch ri **Tz'aqol, B'itol**, ri alal kichin, uxla'el kichin. E nab'ey molaj winäq ri xek'oje' chere' chi ruwach ulew.

Rukaj Tzij

Ri nīm q'eqäl q'ol

- ∴ : K'a ri' k'a xpe kik'isik, kichupik, kiqupixik. Xekamisäx chik k'a ri e poy, ajan che'.
- ∴ : Ja ri' tōq xnojix kiq'utik³⁰ ruma **Ruk'u'x Kaj**, nīm q'utik k'a ri xpe pa kiwi' ri e poy, ajan che'.
- ∴ : Tz'ite' xok ruti'ojil ri achin tōq xajäx ruma ri **Tz'aqol, B'itol**. Ri ixöq sib'äq k'a ruti'ojil xokisäx ruma ri **Tz'aqol, B'itol**.
- ∴ || Man xena'on ta, man xech'o'n ta chi ruwäch ri **Kajtz'aq, Kajb'it**, ri **B'anol Kichin, Winaqirisol Kichin**.

- ::||| Xa ruma k'a ri' xekamisäx, xeq'ut. Xpe nim q'ol chi la' chi kaj. **Kotk'owäch** rub'i' ri xk'oto'n el runaq' kiwäch. Xpe k'a ri **Kamalotz** xb'eruq'upila' pe kijolom. Xpe chik k'a ri **Kotz B'alam** xutij³¹ ri kiti'ojil. K'a ri' xpe chik ri **Tukum B'alam** xutük, xukich ri kib'aqil, kib'och'il. Xk'ajix, xmuch'uch'ex kib'aqil richin k'ajisab'al kiwäch
- ::||| Xa ruma k'a man xkib'an ta pa ruchojmilal chi kiwäch ri kite', kitata', ri **Ruk'u'x Kaj, Jun Raqän** rub'i'. Töq xq'equ'matäj ruwach ulew, k'a ri' xpe q'eqäl jäb', chi paq'ij jäb', chi chaq'a jäb' xqa pe.
- ::||| K'a ri' xe'oqa ri ch'uti'n taq chiköp, nima'q taq chiköp. Xq'ut³² kiwäch kuma ri che', ab'äj. Xech'o'n k'a ri kikuku'³³, kixot, kiläq, kib'oyo'y, kitz'o', kika'. Chi ronojel xq'ut kiwäch.
- ::||| –K'ayew xib'an chi qe, xojik'ux³⁴. Wakamin k'a rix xkixqak'ux chik– xcha' ri kitz'i', käk' chi ke.
- ::||| Ja k'a ri ka': –xjok'o'n qichin iwuma rix q'ij q'ij, chi xq'eq³⁵, chi nimaq'a'. Jantape' "jol jol, jok' jok'" nub'an qawäch iwuma. Ja re' ri nab'ey taq qapatan xqab'an chi wäch, rix k'a re' ix winäq, wakamin xtitij quchuq'a', xtiqake'ej, xtiqajök' k'a ri iti'ojil– xcha' ri kika' chi ke.
- ::||| Ja k'a re chik xub'ij ri kitz'i' töq xch'o'n chik: –¿achike ruma man xojitzüq ta? Xa chöj xojitzu', xa xojich'äy pe, xa xojiwoqotaj pe, xa jantape' k'oj jun che' iwuk'in töq yixwa'.
- ::||| –Ke re' xib'an chi qe, xa ruma man yojtikir ta wi xojch'o'n, xa jub'a' man xojkamisaj. ¿Achike k'a ruma man xixna'on ta? Man xijoyowaj ta qawäch. Xa chi wij k'a xojsachatäj wi. Wakamin k'a xkixkuyun chi eyaj, xa xkixqak'ux– xecha' ri kitz'i' chi ke töq xq'ut³⁶ kiwäch.

- ⋮ ||| Ke re' chuqa' xub'ij ri kixot, kib'oyo'chi ke: –k'ayew xib'an chi qe, xaqir ri qachi', xaqir ri qawach, jantape' oj tzakal pa ruwi' q'aq', xojiporoj, xa xqakoch' ri rayil, poqonal ri xib'an chi qe.
- ⋮ ||| –Wakamin k'a xtitij rayil poqonal, xkixqaporoj– xecha' ri kib'oyo'chi ke konojel. Xporox kiwach. Toq k'a ri' nitel pe pa q'aq' ri kixuk'ub', choj tijumum xuk'aq pe ri pa kijolom. K'ayew ri xb'an chi ke.
- ⋮ ☉ Aninaq kemal motlan, ye'animaj. Nikajo' yejote' pa ruwi' taq jay, xa nib'ewuluwu' pe chi kij, xa yetzaq pe ri jay. Nikajo' yejote' pa ruwi' taq che', xa yech'aqix pe kuma ri che'. Nikajo ye'ok pa jul, xa nuyuch ri' ruchi' ri jul chi kiwach.
- ⋮ · Ke k'a re' toq xeyoj ri winaq tz'aq, winaq b'it. Ri xa e yoyyaq, xa e tzalatzaq chi winaq. Xyoj k'a, xq'ut k'a kichi', kiwach konojel.
- ⋮ : Nicha' k'a. –Ja retal ri k'oy ri k'oj pa k'echelaj wakamin. Wawe' xkanaj wi kan ri retal, ruma xa che' xokisax richin kiti'ojil kuma ri **Ajtz'aq, Ajb'it**.
- ⋮ : Xa ruma k'a ri' ri k'oy xa achi'el winaq tiwachin. Retal richin julay winaq tz'aq, winaq b'it, ri xa poy, xa choj ajan che'.

Ruwo' Tzij

Runimil, ruq'aq'al ri **Wuqu' Kaqix**

- ⋮ : Ja k'a re' rub'anon wi ri ruwach ulew, man jani k'oj ri q'ij, ronojel saqmuqumuj rub'anon. K'oj jun k'a ri nunimirsaj ri', ja ri **Wuqu' Kaqix** rub'i'.
- ⋮ | Nab'ey k'oj ri kaj, ulew, xa timoymot ruwach ri q'ij, ik'.
- ⋮ ·| Nicha' k'a ri' chi ja rija' rusaqil retal ri winaq ri xq'ut, xa achi'el ri nawal winaq ruk'oje'm.

- ⋮ :| –jRin ri in nimaläj, ri in k'oj pa ruwi' winäq tz'aq, winäq b'it! jRin ri in ruq'ij! jRin in rusaqil! jRin chuqa' ri in rik'ilal!
jXa ke re' k'a töq xtinimär ri nusaqil!
- ⋮ :| –Rin ri in b'inib'äl, rin ri in chakanib'äl kichin ri winaqi'.
- ⋮ :| –Ruma pwäq ri runaq' nuwäch, xa niyik'ilun chi räx ab'äj, niraxrojin. Chuqa' ri wey niraxq'ulq'utin chi ab'äj achi'el ri ruwa kaj.
- ⋮ || –Ri nutza'n, nitz'intz'öt chi näj achi'el ri ik'. Ri nuch'akatb'äl kan saqipwäq. Töq yiyakatäj el pa nutz'uyub'äl nisaqir chi jun ri ruwach ulew.
- ⋮ -|| –Ke ri' chuqa' rin kan in q'ij wi, in ik' chuqa' kichin ri saqilal, saqil k'ajol, kan ke ri' wi ruma k'a näj napon wi nutzub'al–
- ⋮ :|| ke k'a re' xub'ij ri **Wuqu' Kaqix**. Xa man qitzij ta k'a chi q'ij ri **Wuqu' Kaqix**, xa chöj nunimirisaj ri' ruma ri ruxit³⁷, rupwaq.
- ⋮ :|| Xa man näj ta napon wi ri rutzub'äl, xa man ronojel ta ruxe' ri kaj napon wi rutzub'äl.
- ⋮ :|| Xa k'a man jani tz'etel ruwäch ri q'ij, ik', ch'umil, xa k'a man jani wi kesaqirisan wi.
- ⋮ || Ke k'a ri' **Wuqu' Kaqix** töq xurokisaj ri' q'ij, ik'. Töq xa k'a man jani wi tiq'alajin, tiwachin rusaqil ri q'ij, ik'. Xa xurayij k'a ri nimilen, ri q'aq'aren.
- ⋮ -|| Ja k'a re' töq xb'an ri q'utik kichin ri poy, ajan che'.
- ⋮ :|| Wakamin k'a xtiqatzijoj chik ruma töq xkäm ri **Wuqu' Kaqix**, ruma töq xch'akatäj. Chuqa' achike ruma xb'anatäj ri winäq kuma ri **Ajtz'aq, Ajb'it**.

Ruwaq Tzij

Ri Sipaknay, Ka'i' Raqän, ri kichaq' ki'

- ∴ ∴∴ Chere' xtikir ruxe' ruch'akatajik, rutzajik ruq'ij ri **Wuqu' Kaqix** kuma ri e ka'i' k'ajola'³⁸. **Jun Ajpub'** rub'i' ri jun, **Ixb'alamkej** rub'i' ri ruka'n.
- ∴ ∴∴ Rije' e **Kab'awil**, ruma ri' itzel xkitz'ët ri runimirsab'äl ri'il ri xuraj xub'an chi ruwach **Ruk'u'x Kaj**. Xecha' k'a ri k'ajola': –xa man wi üt z k'a tib'anatäj chik ke re'. Man jun winäq tik'ase' chi ruwach ulew.
- | ① –Tiqatija' qaq'ij chi rupub'axik pa ruwi' ruwa'im, tiqapub'aj k'a chi ri', tiqokisaj ruyab'il richin tik'is rub'eyomal, ruxit, rupwaq, ruyamanik ri yereplun. Richin man ta k'a ke re xtikib'an konojel ri winaqi'.
- | • –Man ruk'in ta k'a ri pwäq xtiwinaqir ri ruq'aq'al, xa xtiq'atatäj k'a– xecha' ri k'ajola', töq kitelen el kipub' chi kijujunal.
- | : Ja k'a ri **Wuqu' Kaqix** e k'oj ka'i' ruk'ajol, ri nab'ey ruk'ajol **Sipaknay** rub'i', ri ruka'n ruk'ajol **Ka'i' Raqän** rub'i', **Chimalmat** k'a ri' rub'i' ri kite', ri rixjayil ri **Wuqu' Kaqix**.
- | : Ja k'a ri **Sipaknay** ja re' nub'an, netz'an kuk'in ri nima'q taq juyu' ri **Chi Q'aq'**, **Jun Ajpub'**, **Pekul**³⁹, **Raxq'anul**, **Makamob'**, **Julisnab'**, ke ri' ye'ucha'ex kib'i' ri juyu'. E k'oj chik töq xsaqër pe, xa pa jun aq'a' xewinaqir⁴⁰ el ri juyu' ruma ri **Sipaknay**.
- | ∴ Ja k'a re' xub'an ri **Ka'i' Raqän**, yesilon ri juyu' ruma, yeruyikikej chi ch'uti'n, chi nima'q taq juyu'.
- | | Xa xe wi nimirsab'äl xkib'an ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**. –jRin k'a ri q'ij!– xcha' ri **Wuqu' Kaqix**. –jRin in b'anöy ulew!– xcha' ri **Sipaknay**. –jRin chik k'a ri in silöy kaj chuqa' in wuläy ronojel ri ulew!– xcha' ri **Ka'i' Raqän**.

- |·| Ri ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix** xa chi rij k'a ri kitata' xkik'am wi ri kinimiren. Ja re' ri itzel xkitz'ët ri k'ajola'.
- |:| Chi ri' k'a man jani keb'an ri nab'ey qate', nab'ey qatata'.
- |:| Xa ke ri' k'a töq xnojix chik kikamik, kisachik kuma ri k'ajola'.

Ruwuq Tzij

Kib'anob'äl ri Jun Ajpub', Ixb'alamkej

- |:| Wawe' k'a xb'an pub'axik richin **Wuqu' Kaqix** kuma ri e ka'i' k'ajola'. Xtiqatzijoj ri kich'akatajik chi kijujunal ri kinimirsan ki'.
- |:| Ri **Wuqu' Kaqix** nutz'et ruwäch jun nim che' tapa'l rub'i', ja ri' ruway **Wuqu' Kaqix**, nutz'et k'a ruwäch ri che', ronojel q'ij nijote' pa ruwi'. Xtz'et k'a ruwayib'äl kuma ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.
- | || Xkiq'ijuj k'a rij töq xtoqa ri **Wuqu' Kaqix** chi ruxe' che'. Yenachan pe pa ruxaq che' ri e ka'i' k'ajola'. Töq xapon k'a ri **Wuqu' Kaqix** chöj xjote' pa ruwi' ri ruwayib'äl, ri tapa'l.
- |·|| K'a ri' töq xpub'äx k'a kuma ri **Jun Ajpub'**, chöj xb'e ruk'aqb'äl k'a pa rukaxkate', xa xuraqaqej ruchi' töq xb'etzaq pe pa ruwi' che' k'a pan ulew.
- |:|| Chi anin, timalmöt xb'e apo ri **Jun Ajpub'**, nib'eruchapa' apo, xa chi ri' k'a töq xq'upix el ruq'a' ri **Jun Ajpub'** ruma ri **Wuqu' Kaqix**, pa juyik' xtzaq qa, xtz'oqix el chi rutza'n rutele'm.
- |:|| K'a ri' xurisd'opij el ri **Jun Ajpub'** ri **Wuqu' Kaqix**, choj üt zhub'an re kere' xkib'an, xa man nab'ey ta xech'akatäj ta ruma ri **Wuqu' Kaqix**.
- |:|| Uk'wa'n chik el ruq'a' ri **Jun Ajpub'** ruma **Wuqu' Kaqix**. Ja ri' töq xb'e chi rachoch, rutemen rukaxtate' xapon.

- | ||| –¿Achike k’a ri ak’amon pe chi la’?– xcha’ ri **Chimalmat**, r»ixjayil ri **Wuqu’ Kaqix**. –¿Achike xinb’än? Xa e ka’i’ k’axtok’ xinikipub’aj, xkikorob’a’ ri nukaxtate’
- | •||| Ruma k’a ri’ nikoroköt chik ri wey, janina chik niq’axom. Wakamin titzeqe’ k’a pa ruwi’ q’aq’ ri q’ab’aj, chi ri’ tijeke’, qitzij kan e k’axtok’ wi– xcha’ ri **Wuqu’ Kaqix**, loman nutzeqeb’a’ ruq’a’ ri **Jun Ajpub’** pa ruwi’ q’aq’.
- | :||| Kina’ojin chik ri **Jun Ajpub’**, lxb’alamkej töq xkib’ij k’a chi re ri jun mama’aj, qitzij chi säq chik ruwi’ rujolom ri mama’aj ri’, chi re chuqa’ jun ati’taj, qitzij chi kamul ati’taj chik, xa yelulukin chik ruma rijixik.
- | :||| **Saqinim Aq** rub’i’ ri mama’aj, **Saqinim Sis** k’a ri’ rub’i’ ri ati’taj.
- | :||| Xkib’ij k’a ri k’ajola’ chi ke ri ati’taj, mama’aj: –xa xkixqachib’ilaj ta töq xtib’ek’ama’ ri qaq’a’ ruk’in ri **Wuqu’ Kaqix**, xa xkojb’e chi wij. Xa ke re’ k’a xtib’ij: “rije’ xa e qamam e qachib’ilan, xa kaminäq ri kite’, kitata’. Xa ruma k’a ri’ yetzeqeyaj chi qij, xa b’a akuchi nisipäx wi kijasta’q, rije’ xa xe elesan ruchikopil eyaj nkib’än” kixcha’.
- | ◉ –Xa achi’el k’a öj ak’wala’ xkojrutz’ët ri **Wuqu’ Kaqix**, röj ri’ xa niqaya’ ina’oj– xecha’ ri e ka’i’ k’ajola’.
– Ütz k’a ri’– xecha’ ri ati’taj, mama’aj.
- | • K’a ri’ töq xeq’ax ri ati’taj, mama’aj. Jaq’äl k’a ri **Wuqu’ Kaqix** pa ruq’alib’äl⁴¹ ri **Ajaw**. Ja ri’ töq xe’ik’o ri ati’taj, mama’aj, kachib’ilan ri e ka’i’ k’ajola’ yetze’en. Ja ri töq xe’ik’o chi ruxe’ rochoch ri **Ajaw**, najin nuräq ruchi’ ri **Wuqu’ Kaqix** ruma ruq’axomal rey.
- | : K’a ri’ töq xutz’ët k’a ri **Wuqu’ Kaqix** ri ati’taj, mama’aj ri kachib’ilan ki’. –¿Ape’ kixpe wi rix qamama’?– xcha’ k’a

- re **Ajaw** re'. –Röj xa niqakanuj ri qaway, quk'iya' rat **Ajaw**– xecha' chi re.
- | : –¿Rix achike k'a nikanuj? ¿La man iwalk'wa'l ta la e' iwachib'ilan? –¿Man e qalk'wa'l ta rat **Ajaw**! Rije' xa e qiy, qamam, xa niqajoyowaj kiwäch, xa k'a ya'ël, sipäl jupir, juwech' kiway ri niqaya' chi ke rat **Ajaw**– xecha' k'a ri atí'taj, mama'aj.
- | : Xa nijilo'n k'a ri **Ajaw** ruma ruq'axomal rey, xa chöj nimaril chik nich'o'n. –Ruk'in ta jub'a' nijoyowaj ta nuwäch. ¿Achike pe nib'an rix? ¿Achike pe niwaq'omaj?– xcha' k'a ri **Ajaw**.
- | | –Xa ruchikopil eyaj niqelesaj, xa runaq' wachaj niqaq'omaj, ri yuquj b'aq niqab'än, rat **Ajaw**– xecha' k'a chi re.
- | | –Ütz ta k'a ri' we yiniwaq'omaj ta jub'a', qitzij ronojel q'ij niq'axom, xa xik'o yan nuk'u'x chuqa' man jun nuwaran ta ruma niq'axom runaq' nuwäch.
- | : –Xa xinkipub'aj e ka'i' k'axtok', chi ri' töq xtikir ri nuq'axomal, xa man ütz ta chik yiwa' ruma. Xa xtiyoyowaj ta jub'a' nuwäch, xa nikoroköt chik ri wey.
- | : –Ütz k'a ri' rat **Ajaw**, xa chiköp nik'uxun richin, xa ruk'exel nirajo'. –Xa man ütz ta nel ri wey ruma rin in **Ajaw**, xa e nukowib'äl ri wey ruk'in ri runaq' nuwäch.
- | : –Xa xtiqak'ojoj, xa xtiqab'än ruk'exel ruk'in ri jok'on b'aq– Ja k'a ri jok'on b'aq ri' xa choj saq ixim.
- | | –Ütz k'a ri', tiwelesaj, kinito' pe– xcha' k'a. Ja ri' töq xe'el k'a ri rey ri **Wuqu' Kaqix**. Xa saq ixim ruk'exel ri rey xok, xa saqb'utub'üj nub'än pe ri ixim pa ruchi'.

- | · || Chi anin xpoyitäj ruwäch, man **Ajaw** ta chik xwachin, xb'ek'is k'a ri ruq'owal taq rey, xkanäj ri raxkawaköj rub'anon pe pa ruchi'. Xaq'omäx chik k'a ri runaq' ruwäch ri **Wuqu' Kaqix**, xpoch' k'a ri runaq' ruwäch, xk'is ri runimil ruk'ojlem.
- | · || Xa man xq'axon ta xuna'. Xa ke k'a ri' töq xk'is runimirsab'äl. Ja re' xk'achoj xa ruma kina'oj ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.
- | · || Ja ri' töq xkäm k'a ri **Wuqu' Kaqix**, k'a ri' xköl kan ri ruq'a' ri **Jun Ajpub'**. Xkäm chuqa' ri **Chimalmat**, rixjayil ri **Wuqu' Kaqix**.
- | · || Ke k'a ri' rusachik rub'eyomal ri **Wuqu' Kaqix**. Xa aq'omanel ri xk'amon el ri ruq'uwal, ri ruyamanik ri xuchapej ruk'in chere' chi ruwach ulew.
- | ||| Ja ri nawal ati'taj, nawal mama'aj xeb'anon ke re'. Ja ri' töq xkik'am el ri q'ab'aj, xkiya', xkinak'ab'a' chik el.
- | · ||| Xa richin k'a rukamik ri **Wuqu' Kaqix** xkajo' ke re' xkib'an, itzel xkitz'ët ri runimirisab'äl. Xa ruma k'a ri' xeb'e chik ri e ka'i' k'ajola', ruma xkinimaj rutzij ri **Ruk'u'x Kaj** töq ke re' xkib'an.

Ruwaqxaq Tzij Rub'anob'äl ri *Sipaknay*

- | · ||| Wawe' k'a xtiqatzijoj chik rub'anob'äl ri **Sipaknay**, ri nab'ey ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**. –Rin in b'anöy juyu'– ncha' k'a ri **Sipaknay**.
- | · ||| Natin k'a ri **Sipaknay** chi ruchi' ya' töq xe'ik'o ri omuch' k'ajola', kikiriren jun che' richin ruk'u'x ruxatatil kachoch, e omuch' richin rub'inisaxik ri che'. Xkiqasaj k'a jun chi nimaläj che' richin ruk'u'x rutemal kachoch.

1. K'a ri' k'a xb'e ri **Sipaknay**, xapon k'a kuk'in ri omuch' k'ajola': –¿achike nib'an rix k'ajola'? –Xa man yojtkir ta niqayäk el re che' chi ruwi' qatele'm. –Tintelej k'a el chi iwäch. ¿Akuchi nik'wa'j wi? ¿Achike k'a rusamaj xtiya'?
2. –Xa rutemal qachoch nik'atzin wi chi qe. –Ütz k'a ri' xcha' k'a. Xutzeqej k'a el ri che', xutelej el, kan k'a chi ruchi' kachoch ri omuch' k'ajola' xb'eruya' wi kan.
3. –Xa ta yak'oje' quk'in rat k'ajol? ¿La e k'oj ri ate', atata'? – E manäq chik– xcha' k'a. –Xa xkatiqapeyoj jub'a' chwa'q richin rupab'axik jun qache', raqän qaka'aj. –Ütz k'a– xcha'.
4. K'a ri' k'a xkijunamaj kina'oj ri omuch' k'ajola': –¿achike ta jun xtiqab'än chi re? tiqakamisaj, ruma man ütz ta la nub'än, xa pa ruyonil xutzeqej la che'.
5. –Tiqak'oto' k'a jun nimaläj jül, xa chi ri' k'a xtiqatäq wi qa'. “Kaqa' qa pa jül, tab'ewelesaj pe ri ulew” xkojcha' chi re. Ke ri' töq xtichake qa chi ruk'otik ri ulew pa jül, ja k'a ri' töq xtiqatorij qa ri nimaläj che' chi rij, chi ri' k'a xtikäm wi pa jül–
6. Ke re' xkib'ij ri omuch' k'ajola'. Ja ri' töq xkik'öt ri jun nimaläj jül. Näj chik k'a qajnäq qa ri jül töq xkitäq qa ri **Sipaknay** chi rupam. –Röj yojkanäj kan chere' tab'ek'oto' qa ri ulew, ruma röj man yojtkir ta chik niqil– xkib'ij chi re.
7. –Ütz k'a– xcha'. Xa ke k'a ri' töq xqa qa pa jül. –Kasik'in pe töq xtik'ototäj ri ulew... ¿La näj yan xqa qa awuma?– xucha'ëx qa. –¡Ja!– xcha' pe, töq xutikirib'a' qa ruk'otik ri jül, xa pa ruxikin ri rujül xuk'öt wi ok, richin nuköl ri'.
8. Rija' xuna' ri rukamik, ruma k'a ri' xuk'öt chik jun jül chi ruxikin ri nab'ey jül richin nukolib'ej ri'.

- ∴ ∴ –¿Janipe xak'öt yan qa?– xucha'ëx qa kuma ri omuch' k'ajola'. –K'a nuchapon nutz' amon ruk'otik, xa xkixinwoyoj el töq xtik'ototäj– xcha' pe ri **Sipaknay** pa jül.
- ∴ ∴ Xa man nuk'öt ta ri jül, rumuqubäl, xa nuk'öt jun chik richin rukolib'äl. Ke k'a ri' töq xsik'in pe ri **Sipaknay**, xa rukolon chik ri' pa rujül töq k'a ri' xsik'in pe.
- ∴ ∴ –¿Kixqa pe! to'ijoko' qa ri ulew pa rachäq ri jül xa xk'ototäj yan. Qitzij näj yan xqa qa wuma. ¿La man niwak'axaj ta k'a ri nusik'ib'äl? Isik'ib'äl rix nik'oxoman el, xa achi'el jun releb'äl, ka'i' releb'äl ruchuq'a' ruk'oxomal nub'an el, xa ix k'oj k'a chi ri' ninwak'axaj–
- ∴ ∥ Xcha' k'a pe ri **Sipaknay** pa rujül. Chi ri' k'a wuq'ül wi. Nisik'iyaj pe pa jül.
- ∴ ∥ K'a ri' xtzeqëx el ri nimache' kuma ri k'ajola', k'a ri' xkitorij qa ri che' pa jül.
- ∴ ∥ –Man kow kojch'o'n richin xtiqak'axaj töq xturäq ruchi' töq xtikäm– xecha' chi kiwäch. Xa yejasløj, xa choj yematzaløj chi kiwäch chi kijujunal ja ri töq xkitorij qa ri che'.
- ∴ ∴ –¿Ay!– xcha' k'a. Ke re' k'a töq xuraqaqej ruchi', xa jun mul ok xsik'in töq xqa ri che'.
- ∴ ∴ –¿Aaa...! ¡Ütz xub'an! ¡Kan jeb'ël xqab'an chi re! ¡Xkäm k'a! Ja b'ey re' ruk'amon pe ri nub'an. Xuk'is ta rub'anik ri rutikirib'an pe', k'oj ta jun nimaläj qak'ayewal wakamin. Ruma okinäq chik chi qakojol röj omuch' k'ajola'–
- ∴ ∥∥ xecha' k'a, yekikot chik. –Xa ruma k'a ri' xkojqumun oxij, xtiqachajij, xtiqanimaq'ijuj chi qachoch ri röj omuch' k'ajola'–

- ☞ ||| xecha'. –Chwa'q xtiqatz'ët na k'a, kab'ij xtiqatz'et we man yepe ta k'a ri sanik pan ulew töq xtichuwir, töq xtiq'äy pe', k'a ja ri' xtikuqir qak'u'x, k'a ja ri' xtiqaqüm ri qaki'⁴² – xecha' k'a.
- ☞ ||| Xa nirak'axaj k'a pe ri **Sipaknay** chi ri' pa jül ri xkib'ij ri k'ajola'. Pa ruka'n q'ij xetob'uq'ij ri sanik, xetoqa, xetub'uchub'u' el. Ja ri' töq xek'ulun chi ruxe' ri che'.
- ☞ ||| Jub'utzaj rismal wi'aj kikayelo'n, kikayelo'n chuqa' rixk'äq ri **Sipaknay**. Töq xkitz'ët k'a ri k'ajola': –iman xkowin ta ri k'axtok'! ¡Titz'eta' ri sanik xetok'ulun, xetob'os el! rismal wi'aj kikayelo'n, juläy chik ixk'äq. ¡Titz'eta k'a ri xqab'an! – xecha' chi kiwäch.
- ☞ ||| Ja' k'a ri **Sipaknay** xa k'äs, xa xuk'üq el rismal ruwi'⁴³, xa choj nuk'ux el rixk'äq richin nuya' el chi ke ri sanik.
- ☞ 0 Xa ke k'a ri' töq xkäm pa kik'u'x ri omuch' k'ajola', pa rox q'ij xkitikirib'a' ri kiqu muj. Kan xeq'ab'är konojel ri k'ajola'.
- ☞ · Töq e q'ab'arela' chik konojel ri omuch' k'ajola', töq man nkina' ta chik, k'ate xwuläx ri kika'aj pa kiwi', ruma ri **Sipaknay**, xa ke k'a ri' töq xk'is kich'ayik konojel.
- ☞ : Man jun jun, man jun ka'i' xkolotäj ta kan chi ke ri omuch' chi k'ajola', xa xekamisäx ruma ri **Sipaknay**, ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**.
- ☞ : Ke k'a re' kikamiik ri omuch' k'ajola' ri xtzijöx kan. Ja k'a re' ri xe'ok ch'umil, xa "**Säq Mo'tz**" xub'ini'aj kuma. Ruk'in b'a saqil tzij re'.

Rub'elej Tzij

Ruch'akatajik ri Sipaknay

- ☞ : Wawe' k'a xtiqab'ij wi ri ruch'akatajik ri **Sipaknay** kuma ri ka'i' k'ajola' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

- ∴ | Ja k'a re' ruch'akatajik, rukamik ri **Sipaknay** töq xch'ak kuma ri e ka'i' k'ajola' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.
- ∴ · | Niq'aq'an kik'u'x⁴⁴ ri e ka'i' k'ajola' ri omuch' chi k'ajola' xekam ruma ri **Sipaknay**.
- ∴ ∴ | Xa kär, xa täp nukanuj chi taq ya', richin nirilib'ej ri' q'ij q'ij. Ri paq'ij nik'astan nukanuj ruway. Ri chaq'a nurejqaj ri juyu'.
- ∴ ∴ | Xb'än k'a ruwachib'äl jun nım täp kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Xkokisaj ri ruwäch jech'ëch'⁴⁵, ri nima'q taq jech'ëch' ri e k'oj pa taq k'echelaj.
- ∴ ∴ | Chi re ri ruxul, ri ruq'a', raqän xkokisaj ri pajak rub'i'⁴⁶. Richin ri kowokik rij, ruwarachaq täp xkokisaj ri selab'äj rub'i'⁴⁷.
- ∴ || K'a ri' k'a xkokisaj ok ri täp chi ruxe' ri pëk⁴⁸ ri k'oj chi ruxe' nima'q taq juyu'. **Me'owan** rub'i' ri juyu' ape' xch'akatäj wi.
- ∴ · || K'ate k'a xepe ri k'ajola' xkik'ül k'a ri **Sipaknay** pa ya'. – ¿Akuchi yab'e wi rat k'ajol?– xucha'ëx k'a ri **Sipaknay**. – Xa man jun ape' ta yib'e wi, xa nuway ninkanuj rix k'ajola'– xcha' ri **Sipaknay**.
- ∴ || –¿Achike k'a ri away? –Xa kär, xa täp. Manäq chik yenwil ta. Xb'e oxi' q'ij ri man in wa'inäq ta, xa man ninkoch' ta chik ri numik⁴⁹– xcha' ri **Sipaknay** chi ke ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.
- ∴ ∴ | –Jun täp k'oj pe chi ruxe siwan. ¡La' qitzij chi jun nım täp! ¡Xa man xtak'is ta rutijik! Xa vojruk'apij roma ri' man niqachäp ta. Niqaxib'ij qi' ruma, ruma ri' man niqachäp ta– xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

–ǰTijoyowaj k'a nuwäch! Yixb'e ta b'a wuk'in rix k'ajola'– xcha' ri **Sipaknay**. –Röj man yojtikir ta yojb'e, k'ab'iyin ayon, xa man sachib'äl ta, xa xe ri raqän ya' tawojqaj el. Xa xtab'ewila' apo chi ruxe' nïm juyu', wak'äl wi chi ruxe' ri siwan. ǰJät k'a!– xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** chi re.

–ǰLa nijoyowaj nuwäch? Xa man xtinwil ta. Rix k'ajola' tib'ek'utu' b'a chi nuwäch. Rin ninb'ek'utu' chi iwäch ri tz'ikina', richin ye'ipub'aj ta, xa weta'am akuchi e k'oj wi– xcha' chik k'a ri **Sipaknay**.

Xch'ob'on na richin xunimaj kitzij ri k'ajola'. –We man xkatikir ta xtachäp xtatz'äm, yojtzolin chik pe awuma rat. Röj man xqatij ta, xa nik'apin pe töq jupül xojök ok, xa nuxib'ij ri' chi qawäch töq pa k'awalik yojok ok. Xa jub'a' man xqachäp xqatz'äm, xa ütз k'awäl yatok ök– xucha'ex.

–Ütz k'a– xcha' ri **Sipaknay**. Ja re' töq xerachib'ilaj k'a el **Sipaknay**. Xeb'e'apon chi ruxe' ri siwan, tzalan k'a ri täp, kaqwak'awöj rub'anon rij chi ruxe' ri siwan ri ape' xkiq'olib'ej wi.

–ǰÜtz k'a!– xkikot ri **Sipaknay**. K'oj ta nirajo' nuya' chi anin ri q'utu'n pa ruchi' ruma ri qitzij niwa'ijan. Xutojto'ej k'a, tijupujüt xok ok, xa ja k'a ri täp tiwak'awot xb'e pa jotöl.

K'a ri' k'a xel chik el. –ǰMan xachäp ta?– xucha'ex k'a. – Manäq ruma xa xb'e pa jotöl, xa jub'a' man xb'enq'i'. Ütz ta we yinok pa k'awalem– xcha' chik k'a.

Chi anin xok chik el pa k'awalem, töq jub'a' man nuk'is ok ri ruch'akul chi rupam ri jül töq xb'ejilijo' pe ri nïm juyu' chi ruwa ruk'u'x.

Chi ri' k'a xmuqtäj wi kan, chi ri' ab'äj k'a xupo' wi ri' ri **Sipaknay**.

|| · Ke ri' k'a ruch'akatajik ri **Sipaknay** kuma ri k'ajola' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. "Ri b'anöy juyu'⁵⁰" xb'ix chi re ojer kan ri nab'ey ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**.

|| : Chi ruxe' ri juyu' **Me'owan** rub'i' xch'akatäj wi. Xa ruk'in nawal xch'akataj ri ruka'n runimirisan ri'. Wakamin k'a jun chik k'a xtiqab'ij rub'ixik.

Rulaj Tzjij

Ri rub'anob'äl, ruch'akatajik ri *Ka'i' Raqän*

|| : Ri rox runimirisan ri' ja ri ruka'n ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**, **Ka'i' Raqän** rub'i': –jrin in wuläy juyu'!– xcha'.

|| : Ke k'a re' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** xech'akon ri **Ka'i' Raqän**. Xcha' ri **Jun Raqän**, **Ch'i'p Kaqolajay**, **Räx Kaqolajay** töq xch'o'n kuk'in ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**:

|| | Ri ruka'n ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**, jun chik chi ke ri xch'akatäj ruma qatzij, ruma man ütz ta xkib'än chi ruwach'ulew, xa nki'owisaj kiq'ij, chi nimallem, chi alalem, man ke ta k'a ri' tib'an.

|| · | –Kixk'awoman k'a chi la' pa releb'äl q'ij– xcha' k'a ri **Jun Raqän** chi ke ri e ka'i' k'ajola'.

|| : | –Ütz k'a **Ajaw**. Man ütz ta niqatz'ët. Xa xe rat ri at k'oj, xa xe rat ri at yakël, rat at **Ruk'u'x Kaj**– xecha' k'a ri k'ajola' töq xkik'ül ri rutzij ri **Jun Raqän**.

|| : | Ja k'a re' najin ri **Ka'i' Raqän**, yojöy juyu'⁵¹, xa jub'a' ok nutinij raqän chi ruwach'ulew, chi anin niwule' ri nima'q taq juyu', ch'uti'n taq juyu' ruma.

|| : | Ja ri' töq xk'ulutäj kuma ri e ka'i' k'ajola': –zakuchi k'a yab'e wi rat k'ajol?– xecha' chi re ri **Ka'i' Raqän**. –Man

jun ape' yib'e wi, xa in wuläy juyu', xa in yojol richin tib'e q'ij, tib'e säq- xcha' k'a ja ri töq xch'o'n.

Xub'ij k'a ri **Ka'i' Raqän** chi ke ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**:
 -¿achike no'ib'ana'? Xa man wetaman ta iwäch. ¿Achike k'a ib'i'?- xcha' ri **Ka'i' Raqän**.

-Manäq k'a qab'i', xa öj pub'anela', xa öj tzaranela' pa taq juyu', xa öj meb'a'i', man jun k'oj ta qilon qichin rat k'ajol.

-Xa pa ch'uti'n taq juyu', xa pa nima'q taq juyu' yojb'e wi rat k'ajol. K'oj k'a jun nüm juyu' qatz'eton, jun juyu' ri janipe na näj b'enäq wi chi kaj, ri ik'owinaq chi kiwäch ri ch'aqa chik juyu'.

-K'a manaq jun, ka'i' tz'ikün qachapon ta chi ruwäch rat k'ajol. -¿La kan qitzij yatikir nawulaj ronojel taq juyu' rat k'ajol?- xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** chi re ri **Ka'i' Raqän**.

-Man qitzij ta xitz'et ri juyu' nib'ij. ¿Akuchi k'oj wi k'a? Xa xtitz'ët na k'a töq xtinwulaj qa. ¿Ape' xitz'ët wi? -Ke la' b'a k'oj wi pa releb'äl q'ij - xecha' k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

-Ütz, tik'wa'j ri qab'ey- xe'ucha'ex ri e ka'i' chi k'ajola'.
 -¡Ja ri' manäq! xa yatiqaya' el pa nik'aj, chi qakojol yatk'oje wi, jun pan axokön, ri jun chik pan awikiq'a' chi qe ruma k'oj qapub'. We e k'oj tz'ikün yeqapub'aj- xecha' k'a.

Yekikot chik, yekitojtob'ela' ri kipub'anik, xa manäq rupam ri kipub'. Xa yekuxlab'ej ri tz'ikina' töq yekipub'aj. Ja k'a re' yerumäy ri **Ka'i' Raqän**.

Ja ri' töq xkitzij⁵² k'a ri kiq'aq' ri k'ajola'. Xekisa'⁵³ k'a ri tz'ikina' chi ruwäch ri q'aq'. Jun k'a tz'ikün xkikil ri sajkab' chi rij, säq ulew xkokisaj:

- ⋮ ⋮⋮ –ja k'a re' ri xtiqaya' chi re, richin xtusëq ruxla', rujub'ulik ri tz'ikin töq xtisatäj. Ja k'a ri ulew xok chi rij ri tz'ikin quma. Pan ulew xtiqatzäq wi, ke k'a chuqa' ri', xa pan ulew k'a xtiqamüq wi.
- ⋮ ⋮⋮ –iNima'q k'a retamab'äl jun tz'aq, jun b'it⁵⁴! i'töq xtiq'alajin pe, töq xtisaqirisan pe!– xecha' ri k'ajola'.
- || Ⓞ –Ruma ri rurayib'äl ri ruk'uxlal richin rutijik, ruk'uxik. Ke re k'a ri rurayib'äl ri **Ka'i' Raqän**– xecha' chi kiwäch ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.
- || • Töq xkisa' ri tz'ikin chuqa' xchaq'aj k'a, q'an q'an rusa'ik, niyipo rij, nik'imo rij ri tz'ikin, jub'ül jub'ül ri ruxla'.
- || : Ja k'a ri **Ka'i' Raqän** nurayij chik nutij, xa nlejo' chik ruchub' chi rij, xa nib'iq'b'o'x chi rutijik, ruma ri rusimilik ri tz'ikin.
- || : Ja ri' töq xuk'utuj k'a: –achike k'a ri irikil? Kan qitzij chi jeb'äl ri ruxla' ninsëq. Niya' ta k'a jub'a' chi nuwe rin– xcha' k'a.
- || : Ja ri' töq xya' k'a jun tz'ikin chi re ri **Ka'i' Raqän**, xa richin ruch'akatajik. K'a ri' rija' k'a xuk'is rutijik ri tz'ikin. Töq xeb'e chik k'a, xeb'e'apon k'a pa releb'äl q'ij ri akuchi k'oj wi ri nim juyu'.
- || | K'a ri' k'a ri **Ka'i' Raqän** xa xetuqutu' k'a ri ruq'a', raqän. Manäq nikowin ta chik ruma ri ulew kilon pe chi rij ri tz'ikin ri xutij. Xa ruma k'a ri', man jun chik niril ta achike nub'an chi re ri juyu', xa man xtikir xuwulaj ta.
- || · Ja ri' töq xxim k'a kuma ri k'ajola', chi rij xxim wi ruq'a', xjitz' ruq'a' kuma ri k'ajola'. Xxim chik ruqüy raqän, k'a ri' xkib'irij pan ulew, ja k'a ri' töq xetikir xkimüq wi.
- || : Ke re' k'a ruch'akatajik ri **Ka'i' Raqän** ri'. Ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej** man wi ajilatäl ta ri kib'anoj chere' chi ruwäch ulew.

Wakamin k'a xtiqab'ij chik kalaxik ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Pa nab'ey xqab'ij pa ruwi' kich'akatajik ri **Wuqu' Kaqix** ruk'in **Sipaknay** ruk'in **Ka'i' Raqän** wawe' chi ruwäch ulew.

Rujulaj Tzij

Ri Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub' kichaq' ki'

Wakamin k'a xtiqab'ij chik rub'i' ri kite', kitata' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Xtiqakamuluj chi ruwi' kaqän, chuqa' xtiqakamuluj chik rub'ixik, rutzijoxik chuqa' ri kik'ajolaxik ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Xa xe k'a nik'aj chik ök xtiqab'ij ruma, xa q'equ'm rub'ixik⁵⁵ ri kite', kitata'.

Chere' k'a rutzijoxik, ja re' kib'i': ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** ye'ucha'ex. Rije' k'a kite', kitata' ri **Xpiyako'k**, **Ixmukane** kib'i'. Chi q'equ'mal, chi aq'ab'äl kalaxik ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** kuma ri **Xpiyako'k**, **Xmukane**.

Ja k'a ri **Jun Jun Ajpub'** e ka'i' xeralk'walaj, e chuqa' ka'i' k'a ri ruk'ajol: **Jun B'atz'** rub'i' ri nab'ey alk'walaxel, **Jun Chowen** rub'i' ri ruka'n chik alk'walaxel.

Ja k'a ri rub'i' ri kite' ja re': **Xb'aqiyalo** nib'ix chi re ri rixjayil ri **Jun Jun Ajpub'**. Ja k'a ri **Wuqu' Jun Ajpub'** manäq rixjayil ta, xa ruyonil ök.

Xa chi e ka'i' k'ajol kiwäch, e nima'q taq ajna'oj, nim chuqa' ri ketamab'äl, e q'an taq winäq wawe' chi ruwäch ulew. Xa utziläj ri kik'ojlem, kipeten k'a.

Xkik'üt k'a ri kina'oj, ketamab'äl chi kiwäch ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**, e ruk'ajol ri **Jun Jun Ajpub'**. E ajxul, e ajb'ix, e ajpub', chuqa' ajtz'ib', chuqa' ajk'ot, e ajxit, e ajpwäq. Xkib'an ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**.

- || || Ja k'a ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** xa sakinik, xa chajik⁵⁶ ri nki b'än ronojel q'ij. Xa pa kaka' nki k'ulula'aj ki', e kaji' k'a chi konojel ri nkimolola' ki' töq ye'etz'an k'a pa jom⁵⁷.
- || ·||| Xoqa k'a ri **Wak'** chi kinachaxik, ri **Rusamajel**⁵⁸ ri **Jun Raqän**, **Ch'i'p Kaqolajay**, **Räx Kaqolajay**. Ja k'a re **Wak'** re' man näj ta nikanäj kan chi ruwach ulew, chuqa' man näj ta nikanäj kan chi ri' **Xib'alb'ay**, xa pa juyik' na'pon chik chi kaj ruk'in ri **Jun Raqän**.
- || :||| Xeyalöj k'a chere' chi ruwäch ulew, xkäm k'a ri kite' ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**.
- || :||| Pa rub'ey k'a ri **Xib'alb'ay** yecha'aj wi töq xkak'axaj ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame** ri e rajawal ri **Xib'alb'ay**:
- || :||| –¿achike k'a nib'an chi ruwäch ri ulew? Xa yetinitöt, xa chuqa' yejumüm. ¡Keb'ek'amär k'a, keb'e'oyöx k'a richin kepe wawe'! ¡Keto'etz'an, xa xkeqach'äk ta k'a! Xa man yojnimäx ta kuma, man b'a yeniman, xa yexule', yejote' pa qawi' – xecha' k'a konojel ri xib'alb'ay.
- || Ⓞ Ke ri' töq xkimöl ruchi' kina'oj konojel. Ri kib'i' **Jun Kame**, **Wuqu' Kame** e nima'q taq q'atöy tzij, ja k'a ri je' ri e **Ajawa'**. Niya'öx rupatan, rusamaj chi kijujunal ri ajawa' kuma ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**.
- || · Ja k'a ri **Xik'ir Pat**⁵⁹, **Kuchun Kik'** kib'i' ri **Ajawa'**, ja ri kipatan, kismaj ri kik' nkiyab'ilaj ri winäq.
E k'oj chik chuqa' ri **Ajpüj**, **Ajq'anya'**, k'a e k'iy na ajawa' chik.
- || : Ja k'a re' kajawaren⁶⁰: ri kisipojik ri winaqi', nipe püj chi rij kiq'a', kaqän. Nipe q'än ya' chi rij kiwäch, ri q'anya'al tucha'ex chi re. Ke ri' k'a kajawaren ri **Ajpüj**, **Ajq'anya'**.

Ja re' chik k'a ri **Ajaw Ch'ami'y B'aq, Ch'ami'y Jolom**, ri e **Rajch'ami'y** ri **Xib'alb'ay**, xa b'aq k'a ri kich'ami'y. Ja k'a re' ri kajch'amiyal: xa yeb'aqir ri winaqi'. K'a janipe qitzij b'aq chik nub'an kijolom chik kuma. Töq yekäm, xa xe chik jutzeqaj b'aq yekik' waj el. Ja k'a re' kipatan ri **Ch'ami'y B'aq, Ch'ami'y Jolom** kib'i'.

Juley chik **Ajawa' ri Ajmes, Ajtoq'ob'** kib'i'. Ri kisamaj ja ri rub'anik chi ri winaqi' k'oj itzel tikik'ulwachij wi ta chi rij ri jay, wi ta pa ruwajay, e soknäq ke'ilitäy ta, e jupül ta chi ruwa ulew e kaminäq ta. Ja k'a re' ri kajawaren ri **Ajmes, Ajtoq'ob'** ye'ucha'ex.

E k'oj chik juley **Ajawa' ri Xik, Patan** kib'i'. Kajawaren ja ri rub'anik chi ri winaqi' yekäm pa taq b'ey ruk'in ri räx kamik nucha'ex chi re, xa nipe kik' pa kichi' ri winaqi' töq yekäm, xa nkixa' kik'. Xa jujun samaj kitaqelo'n. Xa nkiq'osij kiqu'l, kik'u'x ri winaqi' richin yekäm pa taq b'ey, xa nkib'en chi tipe kik' pa kiqu'l pa kib'inen. Ja k'a re' ri kajawaren ri **Xik, Patan** re'.

K'a ri' k'a töq xkinük' kina'oj chi kitzeloxik, kitz'iloxik chuqa' ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**. Ja k'a ri' töq xkirayij ri xib'alb'ay ri ketz'ab'al ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**, ri kitz'um⁶¹, kinupq'a', ri kipachq'ab', kiyach'wäch, ri kik'o'j, kiwachsot chuqa' kiweqob'al ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**.

Wakamin k'a xtiqatzijoj chik kib'enan pa **Xib'alb'ay**, chuqa' ri kikanajnen ri **Jun B'atz', Jun Chowen**, ruk'ajol ri **Jun Jun Ajpub'**, ri kaminäq chik kite'.

Xtiqatzijoj chik ri kich'akatajik ri **Jun B'atz', Jun Chowen** kuma ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.

Rukab'laj Tzij

Ruk'ayewal ri *Xib'alb'ay*

- || :|| Kan chi anin k'a xepe ri rusamajela' ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**: –kixb'iyin rix **Rajpop Achin**, kib'e'itaqa' pe ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**, kixcha' k'a chi ke töq xkixapon kuk'in:
- || :|| –“ixkepe ta k'a! yecha' ri **Ajawa'** chi iwe. *Chere' ta xketu'echa'aj wi quk'in, xtik'astaj ta ri qawäch kuk'in, qitzij niqamayijaj kichi'*. Ke k'a ri', *kepe k'a yecha' ri Ajawa''*.”
- || || –“*Xtikik'äm ta k'a pe ri ketz'ab'äl, kib'ate*⁶², *kipachq'ab*⁶³, *xa tipe chuqa' ri kikik*⁶⁴ yecha' ri **Ajawa''**” kixcha' apon chi ke– xe'ucha'ëx ri samajela'.
- || ·|| Ja k'a ri kisamajela' ja ri tukur: ri **Ch'ab' Tukur, Jun Raqän Tukur**, ri **Kaqix Tukur, Jolom Tukur**, ke ri' xe'ucha'ëx ri rusamajela' ri **Xib'alb'ay**.
- || :|| Ja k'a ri **Ch'ab' Tukür** achi'ël ri ch'ab', xa kotokik. Ja k'a ri **Jun Raqän Tukür** xa jun ok raqän k'oj, k'oj ruxik'. Ja k'a ri **Kaqix Tukür** käq rij, k'oj ruxik'. Ja k'a chik ri **Jolom Tukür** xa xe rujolom k'oj, man jun jub'a raqän ta k'oj, xa xe ruxik' k'oj.
- || :|| Ri e kaji' samajela' ri ruq'ij **Rajpop Achi'n** kik'amon pe töq xepe chi la', chi **Xib'alb'ay**. Chi anin xetoqa, xetopa'e' chuwi' ri jom. Ye'etz'an k'a ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'** pa jom, pa ri **Nim Ruxoral Cha'aj** tucha'ëx.
- || :|| E papoxnäq apon ri tukür chi ruwi' ri jom töq xkiq'alajirisaj apo kitzij. Xa xe wi pa rucholik rutzij ri **Jun Kame, Wuqu' Kame, Ajpüj, Ajq'anya', Ch'ami'y B'aq, Ch'ami'y Jolom, Xik'ir Pat, Kuchun Kik', Ajmes, Ajtoq'ob', Xik, Patan** kib'i' konojel ri **Ajawa'**. K'a ri' töq xjach kitzij kuma ri tukur.

- ¿La kan qitzij k'a xecha' ri **Ajawa'** ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**? -Qitzij kan ke ri' xkib'ij. Røj k'a achib'ilal iwichin. "Xa tikik'ama' pe ronojel ri ketz'ab'äl" yecha' ri **Ajawa'**. -Ütz k'a ri', yojiwoyob'ej na jub'a', xa xe niqapixab'aj na kan ri qate'- xecha' k'a.
- Xeb'e k'a chi kachoch, xb'ekib'ij chi re ri kite' (xa kaminäq chik ri qatata'): -yobj'e qate', xkojtzolin. Xetoqa' rusamajela' ri **Ajaw**, ri e k'amol qichin. "*Kepe xecha'*" nkib'ij ri taqöl qichin.
- Xtiqaya' k'a kan ri qakik'- xecha'. K'a ri' xb'ekixima' kan pa ruwi' jay ri ape' k'oj wi jun jül. -Xa ruk'in jub'a' xkoltzolin chik pe. Xa kixsu'an, xa chuqa' kixb'ixan, kixtz'ib'an, kixk'oton, timeq'a' ri qachoch, timeq'a' chuqa' ruk'u'x ri iwati't- xe'ucha'ex k'a ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**
- töq xepixab'äx. Kan qitzij qitzij k'a xoq' ri kite, ri **Xmukane**. -Yobj'e, xa man xkojkäm ta, man kixb'ison- xecha' töq xeb'e ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'**.
- K'a ri' töq xeb'e ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'**, xuk'wäx kib'ey kuma ri samajela'. Xexule' qa pa rub'ey ri **Xib'alb'ay**, pa jun xuluxik ruchi' kumuk.
- Xeb'e'apon k'a chi ruxe'el ri akuchi nijalon ri' ri ya', pa siwanub'. **K'ul Siwan** rub'i' ape' xe'ik'o wi. Xe'ik'o k'a chi rupam ri jaljal ya', simäj. Man ajilan ta ri simäj e k'oj ri akuchi xe'ik'o wi, xa man xesokotäj ta.
- K'a ri' töq xeb'e'apon chi ruchi' jun chik ya', chi rupam kik' ya' xe'ik'o el, chi ri' man jun xe'uk'iya' ta el. Xeb'e'apon pa jun chik ya', ri' xa choj ya'. Man xech'akatäj ta, xa chöj xe'ik'o el. K'a ri' taq xeb'e'apon pa kaji' xalq'at b'ey, chi ri' töq xech'akatäj wi pa kaji' xalq'at b'ey:

- || : jun kâq b'ey, jun q'eq b'ey, jun sâq b'ey, jun q'än b'ey, kaji' taq b'ey. Ke k'a re' xub'ij ri q'eq b'ey: –ija rin kinik'waj! rin ri in rub'ey ri **Ajaw**– xcha' k'a ri b'ey.
- || : Chi ri' k'a xech'akatäj wi. K'a ri' xkitaqej ri b'ey richin **Xib'alb'ay**. K'a ri' töq xeb'e'apon k'a pa kipopb'äl ri rajawal **Xib'alb'ay**, xech'akatäj k'a chi ri'.
- || : Ja k'a ri nab'ey ri e tz'uyül xa choj e poy, xa choj e ajan che' e chojmirisan kuma ri xib'alb'ay. Ja k'a ri je ri nab'ey xekiq'ijela': –zat raxnäq **Jun Kame?**– xecha' chi re ri poy. –zAt raxnäq **Wuqu' Kame?**– xecha' chuqa' chi re ri ajan che'.
- || | *Man jun xech'o'n ta. K'ate' k'a xeteq'eto' chi tze'en ri e rajawal **Xib'alb'ay**, xa yeteq'ëq' chi tze'en chi konojel ri **Ajawa'** ruma xech'akon, xkich'äk ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** xkina' pa kik'u'x. K'a xete'en na.*
- || | Xkib'ij chik k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**: –jütz k'a ri' xixoqa yan! Chuwa'q tiq'axaj kan kiwäch ri ib'ate', ipachq'ab'– xe'ucha'ëx k'a.
- || | –Kixtz'uye' pa ruwi' ri qach'akät– xe'ucha'ëx. Xa choj k'atanaläj k'a ab'äj ri kich'akat xya', xek'at k'a pa ruwi' ri ch'akat. Kan xkipiskolij ki' chi ruwi' ri ch'akat, man xepa'e' ta, kan qitzij chi xeq'axomir, xk'at pa kitz'uyub'äl.
- || | K'a ri' k'a xetze'en chik el ri aj xib'alb'ay, xeteq'eto' chi tze'en, xuyäk raxkej chi kipam, chi kikik'el, chi kib'aqil. Xetze'en konojel rajawal **Xib'alb'ay**.
- || | –Xa jix pa la jay la', xtib'eya'öx kan kichäj, kisik'. Chi ri' yixwär– xe'ucha'ëx k'a.
- || || K'ate k'a xeb'e'apon pa **Q'equ'm Jay**. Nimaläj chi q'equ'm rupam ri jay.
K'a ri' töq xkijunamaj k'a ri kina'oj ri aj xib'alb'ay: –xa keqapoch'o' chuwa'q, xa chanin kekäm k'a ruma ri ketz'ab'äl, ri qachajib'äl– xecha' k'a ri xib'alb'ay chi kiwäch.

Ke k'a re' ri kichäj, xa k'olok'ik chay, "säq tok'" rub'i' ri chay, ruchay xib'alb'ay. Xa jisjik rutza'n, xilon ruwäch achi'el ruxil b'aq rub'anon kichäj ri aj xib'alb'ay.

Xe'ok k'a ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'** chi rupam ri **Q'equ'm Jay**. K'a ri' töq xb'eya'öx kan ri kichäj, xa jun chäj tzijon chik ri xel pe kuk'in ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**, rachib'ilan jujun kisik' tzijon chik chuqa' petenäq kuk'in ri **Ajawa'**. K'a ri' töq xb'ekiya' chi ke ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**.

E wuqu'uwuxnäq pa q'equ'm töq xa'pon ri ya'öy kichäj ruk'in kisik'. Kan nisaqirisan ri chäj uk'wa'n apon: –"ja ri kichäj tikitzija' chuqa' jujun kisik'. K'oj chi nkitzoliy kan pa rusaqirik, man tikik'is, xa kan ja ri' ruwäch tikitzoliy kan" yecha' pe ri **Ajawa'** chi iwe.

Ke ri k'a xb'ix chi ke richin yech'akatäj. Xk'is ri chäj, xk'is chuqa' ri sik' ri xya' chi ke.

K'iy ruwäch rutijob'äl ri **Xib'alb'ay**, k'iy tanaj chi tijoj, poqonal:

ri nab'ey ja ri **Q'equ'm Jay**, xa xe q'equ'm k'oj chi rupam. Ri ruka'n chik k'a **Xururim Jay** rub'i', janila tew k'oj chi rupam. Säqxuruxüj, säqkaraköj ri tew ntok apo chi rupam.

Ri rox chik ja ri **B'alam Jay** rub'i', xa ruyon b'alami' e k'oj chi rupam. Yeq'atät, yeb'uchun, yejinin, yeqa'on kichi', kiwäch e tz'apäl pa jay.

Sotz' Jay rub'i' ri rukaj tijob'äl, xa ruyon sotz' e k'oj chi rupam ri jay. Yewitz'itz', yetz'itit, yeropöp pa jay. E tz'apäl ri sotz', man jun ape' ye'el wi.

- ∥ ∥∥ Ri ro' chik **Chayin Jay** k'a rub'i', xa ruyon chay e k'oj chi rupam, saqwajäl ri chay yetz'intz'öt, yewajäj chi ri' pa jay.
- ∥ ∥∥ Pa ri kinab'ey rutijob'äl **Xib'alb'ay** man xe'ok ta ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** chi rupam, xa choj xqab'ij rub'i' ri tijob'äl jay.
- ∥ ∅ K'a ri' töq xe'ok apon chi rupam ri jay ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** chi ruwäch ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**:
–zakuchi e k'oj wi ri nusik'? ¿Ape' k'oj wi ri chäj ri xya' chi iwe chaq'a' iwir?– xe'u cha'ëx k'a. –jXqak'is rat **Ajaw!**– xecha'.
- ∥ • –Ütz k'a. jWakamin k'a xk'is ri iq'ij! jXkixkäm, xkixqayoj, xkixqaqupij chuqa! jWawe' k'a xtewatäj iwäch! jXa xkixqalotzij!– xecha' k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**.
- ∥ ∶ K'a ri' töq xequpix k'a, xemuq k'a pa **Puk'b'äl Chaj**⁶⁵ rub'i' ri akuchi xemuq wi. Xqupix rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**, ri malaxel k'a xmuq ruk'in ri chaq'laxel.
- ∥ ∶ –Tiya' k'a ri rujolom chi rukojöl ri che' tikil pa b'ey– xecha' k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**. K'a ri' töq xb'eya'öx ri rujolom chi rukojöl ri che'. Xwachin k'a pe ri che', man jani wi tiwachin ta, k'a töq xya' rujolom ri **Jun Jun Ajpub'** chi rukojöl che'. Ja k'a re' ri "tzimay" yojcha' chi re wakamin, "rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**" xucha'ëx.
- ∥ ∶ Ja ri' töq xumayijaj k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame** ri ruwäch ri che'. Ronojel k'olok'äq ruwäch. Man q'aläj ta chik ape' k'oj wi ri rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**, xa junam chik rub'anikil ruk'in ruwäch ri tzimay nkitz'et konojel ri xib'alb'ay töq nokitz'eta'.
- ∥ | Nim ruk'ojlem ri che' xubän chi kik'u'x. –Ruma chi anin xub'än töq xok rujolom ri **Jun Jun Ajpub'** chi rukojöl– xecha'